

KO E TOHI SILAPA MA'AE LAUTOHI FAKA-SĀPATE

VAHEFONUA TONGA O AOTEAROA

KALASI 4 – TA'U 14 - 16

Mei he Faifekau Sea

'Oku tau fakafeta i ki he 'Otua i he ene to ukupu aki si i Faifekau o e Potungau Lautohi Faka-Sapate pehee ki he Sekelitali Justin Fotofili mo e kau 'Ofisa.

Malo mu a e ngaue totoivi mo e aufuato i hono fatu mo fakalelei i a e Silapa lautohi Faka-Sapate. Ko e feilaulau oku mou fai oku ikai puli a e ho ata mei ai a ho omou ifa i a e fanau mo hono fai e fekau a e Eiki.

'Oku oatu a e ifa mo e talamonu kiate kimoutolu kau Failautohi mo e Fanau Lautohi Faka-Sapate ko e lolotonga mo e kaha u o e Siasi.

Rev. Tevita M. akovina Finau

Faifekau Sea Vahefonua Tonga O Aotearoa

KO E KAVEINGA FAKALŪKUFUA ‘A E POTUNGĀUE
LAUTOHI FAKA-SĀPATE

**“KE FAKAMĀNAVA HAKE ‘A E FĀNAÚ ‘O FAKALEKESI KE NAU MO‘UI,
‘I HE TOKONI MAI ‘A E LAUMĀLIE MĀ‘ONI‘ONÍ”**

KO E KANOLOTO:

Ke ‘ilo ‘e he fānaú ‘a Sīsū
Ke tui e fānaú kia Sīsū
Ke tali ‘e he fānaú ‘a Sīsū
Ke mo‘ui‘aki ‘e he fānaú ‘a Sīsū

NAUNAU KE NGAUE‘AKI:

1. Tohi silapa Kalasi 4
2. Tohi ngāue ‘a e failautohi
3. Tohitapu mo e Himi
4. Tohi Fakatātā ‘o e Hala Fakakavakava
5. Ngaahi saati (ako laukonga)
6. Pepa mo e peni ‘a e fānau (ke nau ako tohi)

KO E KANOTOHI:

1. Tali 'a Sīsū

1.1 Ko e Hala fakakavakava ki he mo'ui.

- ❖ Ko e tomu'a 'ofa 'a e 'Otua ki he tangata'.
- ❖ Ko hono motuhi kitautolu 'e he angahala mei he 'Otua Ma'oni'oni'.
- ❖ Ko Sīsū 'a e me'a'ofa fungani 'a e 'Otua ki he Tangata ke hoko 'o pekia ko hotau fetongi.
- ❖ Tali 'a Sīsū ke hoko ko ho 'Eiki mo Fakamo'ui.
  - Founga hono Tali 'o Sīsū

2. Lotu

2.1 Lotu 'a e 'Eiki.

2.2 Vahevahe lalahi 'a e Founga hono fai 'o e lotu.

3. Tohitapu

3.1 Fuakava Motu'a.

- ❖ Vaa'ihala 'o Siosifa. (Halakinikini peesi 28-40), Vahe 37-46
- ❖ Hokohoko 'o e Fuakava Motu'a he Tohitapu (Senesi – Palovepi)

3.2 Fuakava Fo'ou.

- ❖ Hokohoko e Fuakava Fo'ou he Tohitapu. (Matiu – Hepelu)
- ❖ Ko e hā'ele ki Selusalema mo e Uike Tapu (Mo'ui 'a Sīsū Vahe 10-12)
- ❖ Ui 'o Saula (Paula) he hala ki Tāmasikusi. (Ngāue 9: 1-21).

3.3 Veesi Lauloto.

- ❖ Sione 1:12

4. Fale'i ki he Mo'ui

4.1 Faka'apa'apa

- ❖ 'Otua
- ❖ Tamai mo e Fa'e
- ❖ Tuofefine mo e Tuonga'ane.

4.2 Fale'i ki he mo'ui

- ❖ Vaa'ihala e Talavou mo e Finemui

5. Tokāteline

5.1 Fehu'i mo e Tali 1 (Vahe 5: 1-4).

6. Hiva

6.1 Himi - Himi 603 (Veesei 1, 5, 7)

6.2 Hiva fa'u

- ❖ Kuo' u tukupā ke u muimui kia Sīsū.
- ❖ Fakatapui mu'a au 'Eiki

KO E VAHEVAHE 'O E NGAHI LĒSONI FAKASĀPATE

SĀPATE	LĒSONI	NGĀUE KE FAKAHOKO
1 Tali 'o Sīsū	Hala fakakavakava ki he mo'ui kongā 1, 2, 3	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Hiva: Himi 603, vs 1 ✚ Veesi Lauloto: Sione 1:12 ✚ Hala fakakavakava ki he mo'ui kongā 1, 2, 3 ✚ Tala kae tohi 1: {Sione 3:16 & Loma 3:23 & Sione 10:10e} ✚ Lotu
2	Hala fakakavakava ki he mo'ui kongā 4. Founga hono Tali 'o Sīsū	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Hiva: Himi 603, vs 5 ✚ Veesi Lauloto: Sione 1:12 ✚ Hala fakakavakava ki he mo'ui kongā 4 ✚ Founga hono tali 'o Sīsū ✚ Tala kae tohi 2: {Fakahā 3:20} ✚ Lotu
3 Lotu	Lotu 'a e 'Eiki Founga 'o e Lotu 1 & 2	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Hiva: Kuo u tukupā..... ✚ Lotu 'a e 'Eiki ✚ Founga 'o e Lotu 1 & 2 ✚ Tala kae tohi 6: {Lotu 'a e 'Eiki} ✚ Lotu
4	Founga 'o e lotu 3, 4 & 5	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Hiva: Himi 603 vs 7 ✚ Founga 'o e Lotu 3, 4 & 5 ✚ Tala kae tohi 7: {Lotu 'a e 'Eiki} ✚ Lotu
5 Tohitapu {Lesoni Fuakava motu'a}	Hokohoko Fuakava Motu'a Halakinikini - Vaa'ihala 'o Siosifa	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Sēnesi – Palōvepi ✚ Hiva: Kuó u tukupā .... ✚ Siosifa (Halakinikini p. 28 – 34) ✚ Tala kae tohi 8: {Himi 603 vs 1} ✚ Lotu
6	Vaa'ihala 'o Siosifa	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Hiva: Fakatāpui..... ✚ Siosifa (Halakinikini p. 35 – 40) ✚ Tala kae tohi 9: {Himi 603 vs 1} ✚ Lotu
7 Fuakava Fo'ou	Hokohoko Fuakava Fo'ou	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Mātiu – Hepelū ✚ Tala kae Tohi 10: Mātiu- Hepelū ✚ Lotu
8 Ko e hā'ele ki Selusalema	Mo'ui 'a Sīsū	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Hiva: Himi 603 vs 5 ✚ Mo'ui 'a Sīsū Vahe 10 & 11 ✚ Tala kae tohi 11: {Kuó u tukupā.....} ✚ Lotu
9 Ko e Uike Tapu	Mo'ui 'a Sīsū	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Hiva: Himi 603 vs 7 ✚ Mo'ui 'a Sīsū Vahe 11 & 12 ✚ Tala kae tohi 12: {Kuo u tukupā.....} ✚ Lotu

10 Talanoa 'o Paula	Ui 'o Saula {Paula}	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Hiva: Fakatāpui ✚ Ui 'o Saula [Paula] he hala ki Tāmasikusi ✚ Tala kae tohi 13: {Fakatāpui.....} ✚ Lotu
11 Veesi Lauloto	Veesi Lauloto Himi	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Hiva: Himi 603 vs 1 ✚ Veesi Lauloto: Sione 1:12 ✚ Fakatāpui..... ✚ Kuo u tukupā ✚ Lotu
12	Veesi Lauloto Himi	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Hiva: Himi 603 vs 5 ✚ Veesi Lauloto: Sione 1:12 ✚ Tala kae tohi 3: {Himi 603 vs 5} ✚ Lotu
13 Fale'i ki he Mo'ui	Mo'ui faka'apa'apa	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Hiva: Himi 603 vs 7 ✚ Kuo u tukupā..... ✚ Mo'ui faka'apa'apa ki he 'Otua, Tamai mo e Fa'ē, Tuonga'ane ki he tuofefine. ✚ Tala kae tohi 4: {Efesō 6:1-3 & Himi 603 vs 7} ✚ Lotu
14	Vaa'ihala e Talavou mo e Finemui	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Hiva: Fakatāpui..... ✚ Veesi lauloto: Sione 1:12 ✚ Tala kae tohi 5: {II Timote 4:12 & I Kolinitō 3:16-17} ✚ Lotu
15 Tokāteline	Fehu'i moe Tali I	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Hiva: Himi 603 : vs 1 ✚ Fehu'i mo e tali I Vahe 6:1-4 ✚ Tala kae tohi 14: {Himi 603 vs 1} ✚ Lotu
16 Fuakava Motu'a	Hokohoko Fuakava Motu'a	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Hiva: Himi 603 vs 5 ✚ Senesi – Palōvepi ✚ Tala kae tohi 15: {Himi 603 vs 5} ✚ Lotu
17	Fakamanatu	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Fakamanatu

KO E NGAAHI LĒSONI KE AKO'I

1. TALI 'O SĪSŪ

Taumu'a:

- ❖ Ke 'ilopau 'e he fānau 'a e hala fakakavakava ke nau fou ai ki he Mo'ui Ta'engata.
- ❖ Ke 'ilo 'e he fānau 'a e founa 'o e tali 'o Sīsū ki he mo'ui.
- ❖ Ke tali 'e he fānau 'a Sīsū ko honau 'Eiki fakamo'ui.

'Oku ou fakaafe'i atu koe mo pole'i koe ki he me'a mahu'inga taha 'i he tohi' ni ko ho'o fai ha'o tu'utu'uni ki ho'o mo'ui, ke ke faka'atā ho loto ke hoko mai 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisi 'o nofo'ia ho loto, ko ho 'Eiki mo Fakamo'ui. Tala atu ka hū mai 'a e 'Eiki kiate koe te ke ongo'i 'a e nonga mo e fiamālie te ne 'oatu kiate koe, pea te ke tupu ai mei he kelesi ki he kelesi 'i he funga 'o 'ene tokanga mai.

Ko 'eni 'a e ngaahi konga mahu'inga 'e tokoni atu ki ho'o tupu faka-laumālie.

Ko e Hala fakakavakava ki he Mo'ui

	KONGA 1	VEESI FOLOFOLA	ME'A MAHU'INGA	ME'A KE ALEA'I
1	KO E TOMU'A 'OFA MAI 'A E 'OTUA KI HE TANGATA.	Sēnesi 1:27 "Pea na'e fakatupu 'e he 'Otua 'a e tangata 'i he 'imisi 'o'ona, 'io 'i he 'imisi 'o e 'Otua na'á ne faktupu ia; na'a ne fakatupu 'akinaua ko e tangata mo e fefine".	❖ 'Ofa 'a e 'Otua na'á ne fakatupu 'a e tangata 'i Hono 'imisi. Ko e 'Otua' ko ia 'a e tokotaha na'á ne ngaohi 'a e tangata. Na'á ne faktupu ia 'i hono 'imisi totonu. Na'e makehe hono ngaohi 'o e tangata 'o 'ikai tatau mo e fanga monumanu, pe ko e ngaahi me'a na'a ne fuofua ngaohi. Ko e tangata ko 'ene pele 'ofa'anga.	1. Na'e anga fēfē 'a e tomu'a 'ofa mai 'a e 'Otuá ki he tangata? 2. Ko e hā ha fakamo'oni ki he 'ofa mai ko ia 'a e 'Otuá? 3. Ko e hā ha me'a 'oku' ke ako mei heni?

Ko e fakatupu 'e he 'Otua 'a e tangata mei he efu 'o e kelekele 'o fakatatau ki hono 'Imisi ('Imisi 'o e 'Otua) pea tuku ke ne pule'i 'a e ngaahi me'a mo'ui kotoa pē 'i he ngoue'anga. (Ngoue tapu 'i 'Iteni). Ko 'eni a e fuofua 'ofa 'a e 'Otua ki he tangata.

	KONGA 2	VEESI FOLOFOLA	ME‘A MAHU‘INGA	ME‘A KE ALEA‘I
2	“KO HONO MOTUHI ‘O E TANGATA ‘E HE ANGAHALA MEI HE ‘OTUA.	Loma 3:23 “He ‘oku ‘ikai ha fai kehekehe: he kuo fai angahala kotoa pē, pea ‘oku ‘ikai te nau a‘usia ‘a e hōifua ‘a e ‘Otua”	❖ “ Ko e fai angahala, ‘oku ne motuhi ai ‘a e tangata mei he ‘Otua” Ko fai angahala ‘a e tangata ‘oku ‘ikai lava ai ke a‘usia ‘a e ‘ofa mo e taumu‘a ‘a e ‘Otua ki he mo‘ui. Na‘e ‘ikai ko e ‘Otua na‘a ne motuhi ‘a e tangata. ❖ Na‘e ngaohi pē ‘a e tangata ke feohi mo e ‘Otua” Na‘e ngaohi ‘a e tangata ke feohi moe ‘Otua kā koe‘uhi ko ‘ene holi ke fa‘iteliha (tatau mo e ‘Otua), ke fou pē ‘i hono hala pē ‘o‘ona pea motu ai ‘ena feohi mo e ‘Otua. ❖ “Angatu‘u ‘a e tangata” Ko e fili ko ‘eni ke fa‘iteliha ko e fakahāsino ia ‘o e angatu‘u (talangata‘a) ko e fai pē ki hoto loto mo e mo‘ui fakafiehemālie ‘i hono pule‘i ‘e he angahala.	1. Ko e hā ‘a e angahala? 2. Ko e hā ha ngaahi me‘a he mo‘ui faka‘aho te ta lau ia ko e angahala? 3. ‘E lava fēfē he angahala ‘o motuhi ‘a e tangata? 4. Ko e hā e taumu‘a ‘a e ‘Otua ki he tangata?

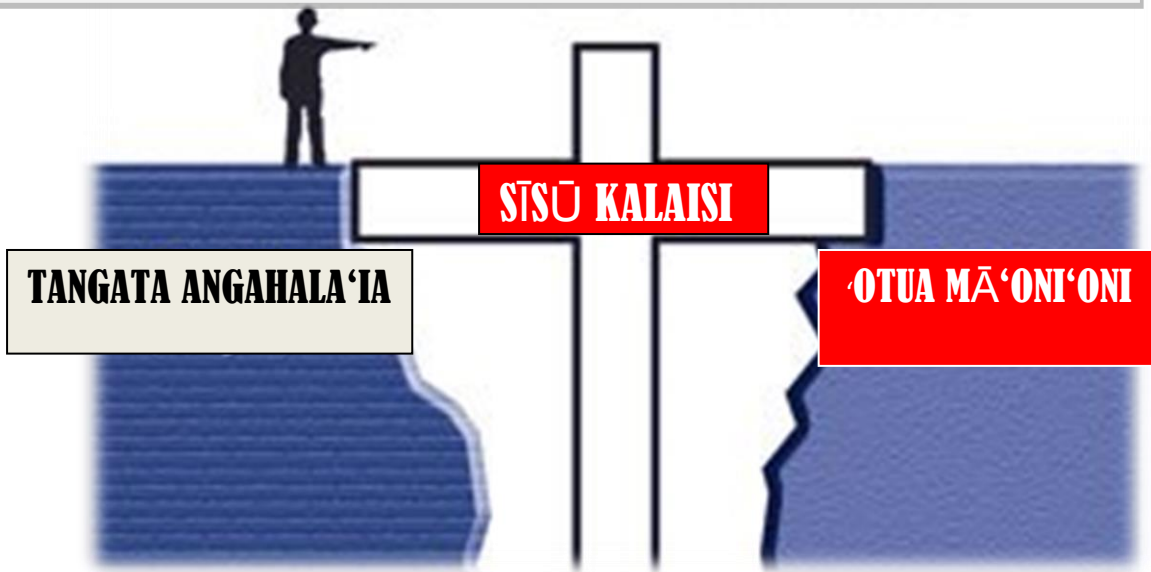

Kātaki Faiako Lautohi kae fakamatala‘i ange ‘a e ngaahi fakatātā ko ‘ena ke fakamahino ‘aki ‘a e fakakaukau ‘a e ‘uluaki ‘ofa mai ‘a e ‘Otua ki he fa‘ahinga ‘o e tangata pea mo e mo‘ui angahala‘ia ‘a e tangata ‘o ne motuhi ai hona vā mo e ‘Otua. Ko hono kapusi ‘ena e tangata mei he ngoue ‘iteni ko ‘ena talangata‘a (fai angahala) pea ‘oku motu e fonua ke ‘oua na‘a toe lava e tangata ke foki ke feohi mo e ‘Otua.

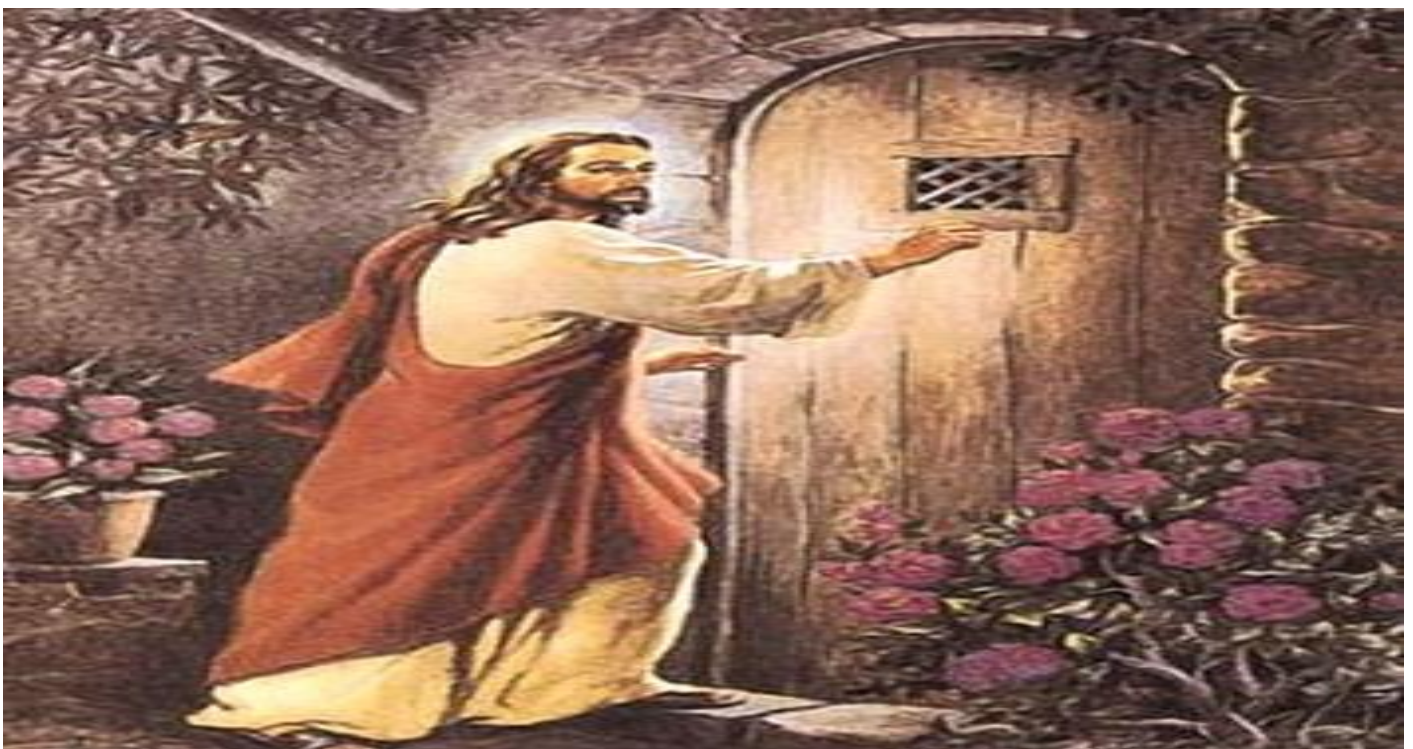
	KONGA 3	VEESI FOLOFOLA	ME'A MAHU'INGA	ME'A KE ALEA'I
3	<p>"KO SĪSŪ 'A E ME'A'OFA 'A E 'OTUA KI HE TANGATA' 'OKU' NE HOKO MAI KE FAKA'ATĀ KITAUTOLU KI HE MO'UI TA'ENGATA</p>	<p>Sione 3:16 "He na'e 'ofa pehē 'a e 'Otuá ki māmani, ko ia na'á ne foaki hono 'Alo tofu-pē-taha-ne-fakatupú, koe'uhī ko ia kotoa pē 'oku tui pikitai kiate ia, ke 'oua na'a 'auha, kae ma'u 'a e mo'ui ta'engata".</p> <p>Sione 14:6 Pea folofola 'a Sīsū ki ai, ko Au pē ko e Hala, pea mo e Mo'oni mo e Mo'ui: 'oku 'ikai ha'u ha taha ki he tamai, kā 'i he'ene fou 'iate au.</p> <p>Sione 10:10e "Ko au kuo u ha'u koe'uhī kenau ma'u mo'ui, pea kenau ma'u 'o lahi 'aupito"</p>	<p>❖ "Foaki mai 'a Sīsū Kalaisi" Ko e me'a'ofa fungani 'a e 'Otuá ki he tangata' ke toe hoko atu 'ena feohi' ko hono foaki mai 'a hono 'Alo tofu pē taha ko Sīsū Kalaisi' ke pekia ko hotau fetongi.</p> <p>Ko Sīsū ko e me'a'ofa fungani 'a e 'Otuá ma'ae angahala 'a e tangata.</p> <p>❖ "Hoko e pekia mo e toetu'u ko hotau fakatu'amelie'anga" Kuo hoko 'a e pekia 'a Sīsū he kolosi' mo 'ene toetu'u' ko ha me'a'ofa mo'oni ia ma'au mo au ke tau a'usia ai 'a e mo'ui ta'engata'.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ko e hā 'a e 'uhinga kiate koe 'a e lea me'a'ofa fungani? 2. 'Oku anga fēfē 'a e hoko e kolosi mo e toetu'u ko hotau Fakatu'amelie'anga? 3. Ko e hā 'a e 'uhinga kiate koe 'a e lau 'a Sione 14:6? 4. Ko e hā 'a e tala'ofa 'a e 'Otuá 'oku hā 'ia Sione 3:16? 5. Na'e pekia 'a Sīsū ma'a hai?

“KO E HALA PĒ 'ENI 'E TAHA 'OKU FOAKI 'E HE 'OTUA' KA KO E FILI' KO E ME'A TAU'ATĀINA PĒ IA 'A'AU”

Ko hono foaki mai 'ena 'e he 'Otuá 'a Sīsū Kalaisi ke pekia he kolosi ke fakamolemole'i 'etau ngaahi angahala pea ke toe fakafoki kitautolu ke tau toe feohi mo e 'Otuá Mā'oni'oni. Ko e founga ke te a'u ai ki he mo'ui ta'engata ko ho'o tali 'a Sīsū mo 'ene pekia.

	KONGA 4	VEESI FOLOFOLA	ME'A MAHU'INGA	ME'A KE ALEA'I
4	<p>"TALI 'A SĪSŪ KE HOKO KO HO 'EIKI MO FAKAMO'UI"</p>	<p>Fakahā 3:20 "Ko 'eni 'oku ou tu'u ki he matapā 'o tukituki. Kapau 'e fanongo 'e ha taha ki hoku le'o, 'o ne to'o 'a e matapā, pea te u hu kiate ia pea te u kai 'ohomohe mo ia, pea te ne kai 'ohomohe mo au"</p> <p>Sione 1:12 Ka ka 'ilonga 'a kinautolu na'e ma'u la, na'á Ne fakamafai'i kinautolu ke hoko ko e fānau 'a e 'Otuá, 'io, 'a kinautolu 'oku tui pikitai ki hono huafa.</p>	<p>❖ "Tali fakafo'ituitui". Kuopau ke tali fakafo'ituitui 'a Sīsū' ke hoko ko ho 'Eiki mo Fakamo'ui, pea te ke toki lava leva 'o 'ilo'i mo a'usia 'a e taumu'a 'a e 'Otua ki ho'o mo'ui. 'Oku 'ikai ke toe 'i ai ha founga ke ma'u ai hoto fakamo'ui ka ko 'ete tali fakafo'ituitui pē 'a Sīsū.</p> <p>❖ "Kakato e taumu'a 'a e 'Otua" Kuo kakato 'a e 'ofa tokanga mai 'a e 'Otua kuo ne fai ma'au 'ia Sīsū. Kuó ne fakamolemole'i 'ete angahala, fai ai hoto fakamo'ui pea te kau he fānau 'a e 'Otua mo te ma'u 'iate la 'a e mo'ui ta'engata.</p> <p>❖ "Faka'atā ho loto kiate ia." 'Oku mahu'inga ke tukuange ha faingamālie 'o e 'Otua ke hū atu ki ho lotó. 'Oku' ne tukituki 'aho mo e pō, pea 'oku fou mai 'i he ngaahi founga kehekehe. 'Oku malava ke fou mai he fanongo malanga, ngaahi faingata'a, vahevahe mei hoto kaungā fononga pea na'a mo e faiako 'e malava pē ke fou mai ai e tukituki 'a e 'Otuá.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. 'E anga fēfē ha'o tali 'a Sīsū? 2. Ko e hā ha akonaki 'a e fekaú ni kiate koe?

Kataki faiako kae fakamatala'i 'a e ki'i fakatātaā ko 'ena 'i 'olunga 'oku 'ikai ha me'a fakaava ia he matapaa 'i tu'a, ka ko hono fakaava 'e fai mai pe ia mei loto. 'Oku pehē pē hoto lotō, ko kita pē 'oku pule ke fakaava hoto lotō ki he tukituki 'oku fai mai 'e Sīsū.

FOUNGA KI HONO TALI 'A SĪSŪ KI HE'ETE MO'UI:

1. Kuopau ke te fakaafe'i 'a Sīsū 'i he lotu.
2. Kuopau ke te lotu 'i he tui.
3. Ka hū mai 'a Sīsū ki hoto lotō, 'oku 'ikai toe fiema'u ke toe hū ki tu'a.

“Oku tu'o taha pē 'e te tali 'a Sīsū.” Ko 'ete hoko ko e tokotaha muimui 'o Sīsū, 'oku' te fakaongoongo ki he tataki 'a e Laumālie Mā'oni'oni, 'i he'ete ngāue 'oku fai, 'i he feitu 'u kotoa pē.

(Oku fiema'u heni faiako ke ke pole'i e fānau ke nau tali 'a Sīsū, ke hoko 'o pule he'enau mo'ui, pea ko 'eni 'a e taimi 'oku ui ai kinautolu ko e kau Kalisitiane mo'oni he kuo nau tali ke nau hoko ko e kau muimui 'o Sīsū.)

2. LOTU

Taumu'a:

- ❖ Ke lava 'e he fanau 'o lau ma'u loto pea tohi 'a e lotu 'e he 'Eiki
- ❖ Ke 'ilo 'e he fānau ko e lotu ko 'etau fetu'utaki ia mo e 'Eiki

2.1 LOTU 'A E 'EIKI.

“Ko 'emau Tamai 'oku 'i Hēvani, Ke tapuhā ho Huafa,

Ke a'u mai ho'o pule, Ke fai ho finangalo;

Hangē ko ia 'i he Langi, ke pehē foki ki māmani.

Ke foaki mai he 'aho' ni ha'amau me'akai ki he 'anai.

Pea fakamolemole 'emau ngaahi angahala,

Hangē ko 'emau fakamolemole 'a kinautolu fuapē 'oku mo'ua mai.

Pea 'oua na'a ke fakahū kimautolu ki he 'ahi'ahi:

Ka ke fakahaofi 'a kimautolu mei he fili.

He 'oku 'O'ou 'a e pule, Pea mo e mālohi, mo e kolōlia,

'O ta'engata pea ta'engata. 'Ēmeni”

'Oku mahu'inga 'aupito 'a e lotu 'a e 'Eiki. Kātaki 'o fakapapau'i 'e lava 'e he ki'i tamasi'i mo ki'i ta'ahine 'o ma'u loto pea tohi 'a e lotu' ni. Ko ia 'oku 'i ai e faka'amu 'e hoko e lotu' ni ko e kongā pau ia 'o e kalasi.

2.2 KO E VAHEVAHE LALAHĪ 'O E FOUNGA FAI 'O E LOTU

Taumu'a:

- ❖ **Ke 'ilo 'e he fanau 'a e hokohoko e founga hono fai e lotu.**
- ❖ **Ke mahino ki he fanau 'a e konga takitaha 'o e founga fai 'o e lotu.**

'Oku 'i ai 'a e konga lalahi 'e nima 'o e lotu pea 'oku mahu'inga ke tau 'ilo ki ai. Ko e tokotaha 'okú ne fai 'a e lotu, 'oku ne fakafofonga'i 'a e siasi kátoa.

1. KO E FAKALANGILANGI (ke fakasīpinga 'e he faiako)

Ko 'etau fakahikihiki'i mo fakalangilangi'i 'a e 'Otua - pea 'oku 'ave leva 'etau fakakaukau mo 'etau tokanga kiate ia ko e 'Otua mo hono ngaahi naunau. Ko e 'Otua 'oku lahi, ko hono ivi mo hono mafai, ko 'ene 'ofa, 'oku mohu kelesi, fonu he meesi pea kātaki ma'u aipe.

2. VETE (Kole fakamolemole)

Ko hono vete 'eni 'o 'ete angahala he 'ao 'o e 'Otua 'a ia 'oku tokoni ki hono fakaava 'a e laine 'o e fetu'utaki mo e 'Otua.

Ke 'oange ha sipinga ke lava e fānau 'o fakakaukau.

3. FAKAFETA'I (Fakamālō)

Tau fakafeta'i ki he 'Otua he'etau mo'ui, fakaai mai 'etau ngaahi fiema'u, 'etau hao mo e malu 'etau mo'ui, fiefia pea mo e tāpuaki 'o 'etau fononga mo ia pea pehē pē ki he ngaahi faingata'a 'okú ne faka'atā ke tau fou atu ai.

4. KOLE MO HUFIA

Kole ha tapuaki ma'a tautolu pea mo e hūfia e ngaahi kaveinga.

5. FOAKI

Ko e foaki 'a 'etau mo'ui ki he ngāue 'a e 'Eiki.

3. TOHITAPU

3.1 LESONI FUA KAVA MOTU'A

VAA'IHALA 'O SIOSIFA (HALAKINIKINI VAHE 37-43)

Taumu'a:

- ❖ Ke ako 'a e fānau 'o 'ilo 'a e palani 'a e 'Otua kia Siosifa.
- ❖ Ke 'ilo mo mahino ki he fānau 'a e lelei na'e a'usia 'e Siosifa he'ene falala ki he 'Otua.

Talanoa: Vaa'ihala 'o Siosifa:

Ko Siosifa ko e toko taha 'i he toko hongofulu mā ua 'o e fānau 'a Sēkope, ko ia na'e fika hongofulu mā taha kae fika hongofulu mā ua 'a Penisimani. Na'e mahino pē ki he ngaahi tokoua 'o Siosifa 'a e tokanga makehe 'a 'enau tamaí kia Siosifa, pea na'e 'ikai te nau fu'u lelei'ia ai. 'Ikai ko ia pē, ka na'e fa'a misi 'a Siosifa 'o 'uhinga 'e 'i ai 'a e 'aho te nau punou ange kiate ia.

'I he 'aho 'e taha na'e 'alu hono ngaahi tokoua 'o 'ave 'enau fanga manu ki Sīkemi. Ne fuoloa 'enau 'alu pea fekau ai 'e Sēkope 'a Siosifa ke 'alu mu'a 'o vakai pe ko e hā kuo nau fuoloa pehē ai. Na'e ma'u ai heni 'a e faingamālie 'o e ngaahi tokoua 'o Siosifa ke fakakaukau'i ha me'a kia Siosifa hei'ilo 'e mate ai koe'uhī ko e 'ofa'anga ia 'o 'enau tamai.

Ko ia na'a nau puke ia ke tamate'i kae monū ne ma'u 'e honau tokoua lahi ha fakakaukau lelei ke 'oua 'e tamate'i ka nau **lī pē ki he lepa** ke toki mate ai. Na'e fai kotoa 'a e fakakaukau ko 'eni, ka ne iku pē 'o toe 'ohake mei he lepá 'o fakatau atu ki 'Isipite.

Na'e hoko 'a 'ene 'i '**Isipité** ke falala ki ai 'a e '**Eikitau ko Pōtifa**. Na'e taki ngāue 'a Siosifa 'o a'u ki he tu'unga kuo fai ha talanoa ta'emo'oni ke tu'unga ai hano toe fakahū pilīsone ia fakataha mo e ongo tangata na'e ngāue ki he Tu'i. **Ko e tama ngaohi kava** mo e **tama ta'o mā**. Na'e toe misi heni 'a e ongo tangatá ni 'o faka'uhinga 'e Siosifa 'e **hao 'a e tama ngaohi kavá** pea 'e **to e foki ki hono lakangá**, kae **tautea mate** 'a e **tama ta'o mā**.

Ko ia ne a'u ki ha 'aho ne holoitounga 'a e kau poto 'o 'Isipite 'i hono faka'uhinga 'a e **misi 'a e Tu'i**, mo e 'ikai pē lava. Na'e toki **fakahā 'e he tama ngaohi kava 'a e Tu'i 'a Siosifa ki he Tu'i**. Na'e faka'uhinga heni 'e Siosifa 'a e misi 'a e Tu'i pea mokoi ki ai 'a hono finangaló. **Ko ia na'e hanga 'e he Tu'í 'o fakanofa 'a Siosifa ke ne hoko 'o hangē ha Palēmia ki he fonua 'o 'Isipite**.

Tā ko e monū 'o e falala 'Otua 'a Siosifa ke ne 'i ha tu'unga pehē 'i 'Isipite; mo e ha'u 'a hono ngaahi tokoua ko e fakatau me'akai, he ne tō e honge 'i he fonuá. Na'e ofofo mo 'ohovale 'a e ngaahi tokoua 'i he pehē atu 'a Siosifa, "**ko Siosifa au na'a mou fakatau atu. 'Oua te mou ilifia ka mou foki 'o fetukutuku mai 'a 'etau tamai ki 'Isipite ni**".

Na'e hoko 'a e palani 'a e 'Otua, ke 'ave ai 'a Siosifa ke a'u ki he tumutumu mo e langilangi 'o e fonua. 'Io, pea 'inasi ai foki 'a Sēkope pea mo e toenga 'o hono ngaahi tokoua foki 'i he fakakoloa kuo fai ki he kakai 'oku tu'u 'enau falalá 'ia Sihova.

3.2 FUAKAVA MOTU'A

HOKOHOKO 'O E FUAKAVA MOTU'A (Senesi – Palōvepi)

Taumu'a:

- ❖ Ke lava 'e he fānau 'o lau ma'uloto 'a e hokohoko 'o e Fuakava Motu'a mei a Senesi kia Palovepi.
- ❖ Ke 'ilo 'e he fānau e lahi e 'ū tohi fakakātoa he Fuakava Motu'a.

1. Sēnesi	8. Lute	15. 'Esela
2. 'Ekisoto	9. 1 Samiuela	16. Nehemaia
3. Levitiko	10. 2 Samiuela	17. 'Eseta
4. Nōmipa	11. 1 Tu'i	18. Siope
5. Teutalōnome	12. 2 Tu'i	19. Saame
6. Siosua	13. 1 Kalonikali	20. Palōvepi
7. Fakamaau	14. 2 Kalonikali.	

(Ko e ngaahi tohi fakakātoa 'e 39 'i he Fuakava Motu'a)

3.3 FUAKAVA FO'OU

HOKOHOKO 'O E FUAKAVA FO'OU (Matiu – Hepelū)

Taumu'a:

- ❖ Ke lava 'e he fānau 'o lau ma'uloto 'a e hokohoko 'o e Fuakava Fo'ou mei a Matiu kia Hepelu.
- ❖ Ke 'ilo 'e he fānau e lahi e 'ū tohi fakakātoa he Fuakava Fo'ou.

1. Mātiu	8. 2 Kolinitō	15. 1 Timote
2. Ma'ake	9. Kalētia	16. 2 Timote
3. Luke	10. 'Efesō	17. Taitusi
4. Sione	11. Filipai	18. Filimone
5. Ngāue	12. Kolose	19. Hepelū
6. Loma	13. 1 Tesalonaika	
7. 1 Kolinitō	14. 2 Tesalonaika	

(Ko e ngaahi tohi fakakatoa 'e 27 'i he Fuakava Fo'ou)

3.4 MO'UI 'A SĪSŪ – KO E HĀ'ELE KI SELUSALEMA MO E UIKE TAPU

Taumu'a:

- ❖ Ke ako 'a e fānau 'o 'ilo 'a e ngaahi me'a mahu'inga ne fai 'e Sīsū ('i he 'aho takitaha) he vaa'i taimi 'o 'ene hā'ele ki Selusalemá mo e Uike Tapu.
- ❖ Ke mahino ki he fānau 'a e 'uhinga 'oku tau fakamanatu ai 'a e Uike Tapu.

TALANOA: MO'UI 'A SĪSŪ

Ko e kamata eni 'o e fononga 'a Sīsū ko 'ene taumu'a ki Selusalema ke kau ki he Kātoanga Pāsova pea iku ai pē ki he'ene pekia.

UIKE TAPU (Holy Week)

PUIPUITU'A 'O E UIKE TAPU

Ko e Uike Tapu (Holy week) pē ko ia pē 'oku tau toe ui ko e Uike Pasionē (Passion week). Ko e uike ia kimu'a he toetu'u', 'a ia 'oku kamata mai ia mei he Sāpate Paame 'o a'u mai ki he Pekia. 'Oku tau lave nounou pē ki he kongá ni ke mahino ki he fānau 'a e 'uhinga 'oku tau toutou fakamanatu ai 'a e Uike Tapu he ta'u kotoa pē 'e kitautolu kau Kalisitiane. Ko e taha foki 'o e mahu'inga 'o e Uike Tapu, ko 'etau fakamanatu ai 'a e uike faka'osi 'a e mo'ui 'a Sīsū 'i māmani lolotonga ia 'oku' ne 'ai kakano 'o hangē ko kitautolu pea mo 'ene ngaahi ngāue na'e fai he 'aho takitaha kimu'a pea' ne 'au ki he kolosi 'o pekia.

'Oku mahu'inga 'aupito 'a 'etau muimui'i mai 'a e Uike Tapu mo toutou fakamanatua' he ko e uike mahu'inga hono angá pea 'oku 'i ai mo e ngaahi koloa 'oku lilo (fufuu) ai. Ko e me'a ta'emalava foki ke fakamavae 'a e lotu faka-kalisitiane mo e ngaahi mo'oni ko 'eni ne hoko 'i he Uike Tapu 'o hange ko e Sāpate Paame, fufulu va'e, sakalameniti, pekia, toetu'u etc. Ko e ngaahi tokāteline ia mo e ngaahi tefito'i tui 'oku tu'u fakamakatu'u ai mo aka ai 'a e lotu faka-kalisitiane ka ko e ngaahi mea' ni ne hoko ia 'i he Uike Tapu.

Ko e mahu'inga 'o e ngaahi me'a na'e hoko kia Sīsū he Uike Tapu he'ikai te tau 'ausia hono mo'oni kapau he'ikai te tau mo'ui'aki. 'Oku tau tui ko e me'a kotoa pē ne fou ai 'a Sīsū he Uike Tapu ko e me'a ia kuopau ke tau fou ai.

SĀPATE PAAME

Ko e hā'ele mai 'eni 'a Sīsū, 'i ha ki'i 'asi, ko e Tu'i 'o e ngaahi Tu'i. Na'e toko lahi mai hono kau fonongá mo e kakai kuo nau ōmai ki Selusalema. Na'e paki 'e he kakai 'a e ngaahi lau'i paame pea nau faliki'aki 'a e hala pea nau vete honau ngaahi pulupulu 'o faliki'aki 'a e 'asi. Na'a nau hiva "**Hōsana ki he hako 'o Tevita**". Ko e longoa'a lahi 'a e hiva mo e kalanga 'a e kakai.

Tutulu (tangī) 'a Sīsū

Ne a'u e fononga ki he mo'unga 'Olive, pea ne hā mai 'a e Kolo Hau, 'a Selusalema. Ne sio e taha kotoa 'o faka'ofa'ofa'ia he masani mo e faka'ofa'ofa 'o e kolo Haú ka na'e 'ikai pehē 'a Sīsū ia. **Na'e (Tutulu) tangī 'a Sīsū** mo ne pehē "**Taumaia ne ke 'ilo'i 'a e ngaahi me'a 'oku tu'u ai ho'o lelei, kā kuo fufū meiate koe.**" Na'a ne tutulu he kuo hiki 'a e Kolo Haú me'i he tauhi 'Otua mo'ui' 'o tauhi 'Otua mate.

Na'a nau a'u hifo ki he Temipale pea te'eki ke nau hū, kuo **ta'ofi 'e he kau Taki Lotu Siu 'a e fānau mei he longoa'a** kae tali 'e Sīsū "**Kapau 'e longo 'a e fānaú 'e kalanga 'a e maká ko homou fakamā**". Na'e hū 'a Sīsū ki he Temipalé 'one tuli ai 'a e kau fakatau koloa ne nau 'i a'i. Na'a ne fulihi 'enau ngaahi tēpilé mo ne uipi kinautolu. Hili iá na'a Ne foki pē 'o mohe 'i Pētani.

MŌNITE

Na'e uhu atu 'a Sisu mo 'ene kau Ākonga mei Pētani ke ō ki he Temipale. Na'e **fakatokanga'i 'e Sīsū ha fu'u fiki 'oku lau ma'ui'ui** pea **Ne 'amanaki te ne ma'u ai ha fua ke Ne kai**. Ka 'i he'ene afe atú na'e 'ikai ma'u ai ha fua ia. **Na 'e houhau 'a Sīsū 'o Ne folofola ki he fu'u fiki 'e 'ikai to e kai ha taha 'i hano fua**. Na'a nau hū ki he Temipale 'o Ne fai ai 'a e ngaahi ako mo fe'iloaki mo e kakai.

TŪSITE

Na'e o atu pongipongia 'a Sisu mo 'ene kau Ākonga 'o fakatokanga'i 'e he kau Ākonga 'a e fu'u fiki ne fai ki ai 'a e folofola 'a Sīsū 'aneafí kuo si'i mate. Pea hono 'ikai mo'oni e folofola 'a Sīsū "e *"ikai to e kai 'e ha taha mei hono fua"*. Na'e fai ai 'e Sīsū 'ene akonaki ki he kau Ākonga *"Kapau 'e 'i ai ha taha te ne pehē ki he mo'ungá ni ke hiki 'o patū ki tahi 'o 'ikai ha tāla'a 'i hono lotó, 'e hoko ia"*.

PULELULU

Ko e 'aho eni 'oku pehē ne mālōlō ai 'a Sīsū 'o kumi ivi, 'o lotu pē mo 'aukai

TU'APULELULU

Ko e Kai 'Ohomohe faka'osi

Na'e fai 'e Sīsū hono fekau'i 'ene ongo Ākonga ke na ō 'o teuteu 'a e 'Ohomohe 'i he loki 'i 'Olunga. Na'e maau e teuteu pea nau hū atu 'o fakavavevave 'a e kau Ākonga ke ma'u hanau nofo'anga.

Pēsoni vai mo e taueli

Na'e mo'ua e lotu e kau Ākonga he kumi honau nofo'angá kae ngalo 'a e pēsoni vaí mo e taueli, ke fufulu'aki honau va'é. Na'e toki tu'u 'a Sīsū 'o ne nono'o 'a e taueli pea ne to'o 'a e pēsoni vaí 'o ne fufulu e va'e 'o 'ene kau Ākonga. Ne fakafisi 'a Pita ke 'oua 'e fufulu 'e Sīsū hono va'é, kae tala 'e Sīsū "kapau 'e 'ikai te u fufulu koe, tā 'oku 'ikai te ke kau mo au". Ko ia ko hono totonu ke nau fefufulu'aki honau va'e 'o nautolú. *Ko e fufulu va'é ko e faka'ilonga 'o e ngāue fakasevāniti pea ko e sīpinga ia kuo tā 'e Sīsū ke muimui ki ai 'ene kau Ākonga ke nau mo'ui fakasevāniti.*

Unu 'e Sīsū e mā 'o 'oange kia Siutasi

Ko e unu e mā 'o 'oange ki ha taha, ko e faka'ilonga 'o e 'ofa, 'i he 'ulungaanga Faka-Siu. *Pea na'e fai ia 'e Sīsū kia Siutasi ke faka'ilonga 'aki 'ene 'ofa mo'oni, pea mo faka'ilonga'i 'aki ko ia te ne lavaki'i la (Sīsū).* Hili pē ko ia ne hū leva 'a Siutasi 'o 'alu 'o nau alea mo e kau Taki Lotu Siú ki hono puke 'o Sīsū. Na'e hoko atu 'a Sīsū 'ene talanoa ki he mamahi te ne fepaki mo ia. Na'e puna e lotu 'o Pitá 'o talaange kia Sīsū 'e 'ikai malava ke hoko 'a e me'a ko ia. Tali 'a Sīsū "E te'eki ai ke 'u'ua 'a e moa 'anai, kuo tu'o tolu ho'o fakafisinga au". Na'e faka'osi 'aki 'e Sīsū 'enau feohí 'a 'ene ngaahi akonaki fakalotolahi kiate kinautolu. Na'a nau hifo meí he loki ne nau kai ai 'a e 'Ohomohé 'o nau hiva pē mo fononga ki Ketisemani.

3.5 UI 'O SAULA (PAULA) HE HALA KI TĀMASIKUSI (Ngāue 9: 1-21).

Taumu'a:

- ❖ Ke 'ilo 'e he fānau 'a e ngaahi me'a lalahi na'e hoko he mo'ui 'a Paula he'ene kei Saula
- ❖ Ke ako 'a e fānau mei he mo'ui fo'ou 'a Paula.

Talanoa: Ko e Ui 'o Saula he hala ki Tāmasikusi

Ko Saulá ko e tangata Tāsusi pea ko e tokotaha ia na'e kau ki he fa'ahi 'a e kau Fālesi pea na'á ne mo'ui'aki 'a e fakatanga'i 'a e lotu faka-Kalistiané. Na'á ne kole ki he Taula'eiki lahí ke fakangofua ia ke 'alu ki Tāmasikusi ke fakatanga'i 'a kinautolu 'oku tui mo lotu ki he 'Otuá.

Na'a' ne fononga atu mo 'ene kau tangatá, pea 'i he'enua fakaofiofi atu ki Tāmasikusí, na'e fakafokifā kuo malama takatakai kiate ia ha maama meí he langi, pea tō ia ki he kekelelé 'o ne fanongo ki ha le'ó 'oku pehē mai. **“E Saula, 'e Saula, ko e hā kuo ke fakatanga'i ai au?”**. Pea fehu'i 'e Saula, **“Ko hai koe?”** Pea na'e toe ongo mai 'a e le'ó **“Ko au Sīsū 'a ia kuo' ke fakatanga'i.**

Na'e tutu'u mo 'ene kau tangatá 'oku nau mo'u longoa kotoa he na'a nau fanongo mo kinautolu ki he le'ó, ka na'e 'ikai ke nau sio ki ha taha. Peá ne fekau kia Saula “tu'u 'o hū ki he koló pea 'e toki fekau ha'o me'a ke ke fai”. Na'e tu'u hake 'a Saula 'o fakaava hono matá, tā 'oku 'ikai lava ke sio, pea nau taki ia 'o hū ki Tāmasikusi ki he 'api 'a e motu'a ko **“Siutasi”**, 'o ne nofo 'o 'aho tolu, 'o kui pē pea 'ikai te ne kai pe inu.

Na'e folofola 'a e 'Otuá 'i ha vīsone ki ha ako na'e nofo Tāmaiskusi na'e hingoa ko **“Ānanaia”** ke ne 'alu ki he hala na'e hingoa ko **“Totonu”** 'o 'eke ai 'a e 'api 'o Siutasi ki ha tangata ko Saula 'oku lolotonga fai 'ene lotu pea 'okú ne mamata ki ha tangata ko 'Ānanaia 'oku ne hū ange 'o hilifaki hono nimá kiate ia koe'uhī ke ne toe 'ā. Pea fai 'e 'Ānanaia 'o hangē ko e folofola 'a e 'Eiki kiate iá, 'o ne hū ki he fale' 'o hilifaki hono nimá kia Saula. Na'e fonu 'a Saula 'i he **“Laumālie Mā'oni'oni”** pea ngangana leva mei hono matá ha me'a na'e hangē ha **“uno'i ika”** pea ne 'ā leva 'o tu'u 'o papitaiso.

Talu mei he 'aho ko iá mo e hoko 'a Saula ko e **“ipu mātu'aki fili”** 'a e 'Otuá ke hapai 'a e huafa 'o e 'Otuá ki he Senitailé, ki he ngaahi tu'i, mo 'Isileli kātoa. Na'e liliu hono hingoá ko Paula pea na'á ne malanga'aki 'a Sīsū 'i he ngaahi falelotú 'o pehē ko e **“Alo ia 'o e 'Otua”** pea na'e fakatumutumu 'a e kakai na'a nau fanongo ki ai.

3.6 VEESI LAU LOTO

Taumu'a:

- ❖ Ke lau ma'u lotu pea tohi 'a e veesi folofola 'e he fānau.
- ❖ Ke lava 'e he fānau 'o faka'uhinga'i 'a e veesi folofola lau lotu.
- ❖ Ke lava 'e he fānau 'o fakafelāve'i 'a e veesi folofola lau lotó ki he'enua mo'ui.

VEESI LAU LOTO: Sione 1:12 – **“Ka ka 'ilonga 'a kinautolu na'e ma'u la, na'á Ne fakamafai'i kinautolu ke hoko ko e fānau 'a e 'Otuá, 'io, 'a kinautolu 'oku tui pikitai ki hono huafa.”**

4. FALE'I KI HE MO'UI

4.1 TOHI FAKATONGA

Taumu'a:

- ❖ Ke lava 'e he fānau 'o lea, laukonga mo tohi faka-Tonga pea ngaue'aki e faka'ilonga ko e fakau'a, toloi mo e piliote 'i he taimi tohi.

Failautohi kātaki mu'a kae lau ange 'a e ngaahi folofola ko 'eni ko e konga 'o e ngaahi potu folofola ki he "Tala kae Tohi" (Dictation) 'a e fānau.

Sione 3: 16

"He na'e 'ofa pehē 'a e 'Otuá ki māmani ko ia na'á ne foaki hono 'Alo tofu pē taha na'e fakatupú koe'uhī ko ia kotoa pē 'oku tui pikitai kiate la ke 'oua na'a 'auha kae ma'u 'a e mo'ui ta'engata."

Sione 10:10e

"Ko Au kuo u ha'u koe'uhī ke nau ma'u mo'ui, pea ke nau ma'u 'o lahi 'aupito"

Loma 3: 23

"He kuo tau faiangahala kotoa pē, pea kuo 'ikai te tau a'usia 'a e hōifua 'a e 'Otua"

Sione 14:6

"Pea folofola 'a Sisu ki ai, ko Au pē ko e Hala pea mo e Mo'oni mo e Mo'ui: 'oku 'ikai ha'u ha taha ki he Tamai, ka 'i he'ene fou 'iate Au".

Fakahā 3:20

"Ko 'eni 'oku Ou tu'u 'i he matapā 'o tukituki, kapau 'e fanongo ha taha ki Hoku le'o 'o ne to'o 'a e matapā, pea te u hū kiate ia pea te u kai 'ohomohe mo ia pea te ne kai 'ohomohe mo Au"

3.2 MO'UI FAKA'APA'APA

Taumu'a:

- ❖ Ke mahino ki he fanau 'a e mo'ui faka'apa'apa faka-Tonga ke fakafotunga 'i he teunga, lea mo e to'onga mo'ui ki he 'Otua, ongomatu'a pea pehē ki he fefaka'apa'apa'aki 'a e tuofefine mo e tuonga'ane 'i he taimi kotoa pē.

3.2.1 Faka'apa'apa ki he 'Otua

Falelotu ('Apsia ki he 'Otua he ko hono faletapu)

Tangutu ma'u pea angamaau

'Oku lelei ke te tu'ulutui he taimi lotu, 'o kuikui.

'Oku 'ikai fai ha kai 'i he falelotu 'o tatau ai pē pe ko e hā ko e fale na'e langa ke fai ai e lotu ki he 'Otua.

'Oku anga faka'apa'apa ke tamate'i pe tukuhifo ke fakalongolongo (silent) ho'o telefoni to'oto'o 'i falelotu.

4.2.2 Faka'apa'apa ki he ongomatu'a.

'Oku mahu'inga ke ako'i e fānau ke nau mahu'inga'ia he'enua Tamai mo 'enua Fa'ē. Ko kinua ko e fakafofonga 'o e 'Otua, pea ko hona fatongia ke na siofi mo akonekina ki he ngaahi tō'onga 'o e lotu faka-kalisitiane. 'Okú na tou'anga talu mei manava 'o a'u mai ki he lolotonga' ni. Ko 'ena molé pea 'e 'ikai toe lava hano fetongi kinua. 'Oku talamai 'e he folofalá ke tau faka'apa'apa mo talangofua ki he ongomatu'a he ko e foha potó ko e fiefia'anga 'o 'ene tamaí ka ko e tama valé ko e fakamamahi ki he'ene fa'ē.

Ko 'ete faka'apa'apa ki he ongomatu'a ('Efesō 6: 1-2). Ko 'ete talangofua ki he'ena lea mo 'ena akonaki. Ngāue'aki e lea faka'apa'apa kapau 'okú te fiema'u ke liliu ha fakakaukau, hangē ko e fakamolemole, kātaki. Sio kiate kinaua pea ke fanongo mo talangofua ki he'ena ngaahi akonaki mo e fale'i 'oku fai atu kiate koe. 'Oku 'ikai ha taha 'i he nofo māmani 'e laka 'ene 'ofá he 'ofa ho'o fa'ē mo ho'o tamai. 'E lau mai ho kaungāme'a 'oku nau 'ofa 'ia koe, ka 'i he taimi 'e ni'ihi 'oku nau fa'a puli pea hola 'i ho'o tō ki he faingata'a. Ko e tamai mo e fa'ē, te na tu'u ho tafa'akí 'i he lelei mo e kovi, faingofua mo e faingata'a, he ko e fatongia faka-'Otua ia.

4.2.3 Ko e fefaka'apa'apa'aki 'a e tuonga'ane mo e tuofefine

Ko 'etau nofo fāmili 'oku langilangi'ia ma'u pe 'a e tuofefine 'i hono faka'apa'apa'i ia 'e hono tuonga'ane. 'Oku fakatefito 'a e faka'apa'apa' ni 'i he ngaahi **VEITAPUI** (ko e ngaahi tapu), pea ke tauhi 'e he tuofefine mo e tuonga'ane 'o fefaka'apa'apa'aki mo fetauhi'aki:

Ko e ngaahi veitapui

- Tapu ke na nofo fakataha pea tapu e 'alu holo e tuonga'ane 'i he feitu'u 'oku nofo ai e tuofefine.
- Tapu ke hū e tuonga'ané ki he loki 'o e tuofefiné pe ko e tuofefiné ki he loki 'o e tuonga'ané.
- Tapu ke lea kovi 'a e tuofefiné ki he tuonga'ané pe tuonga'ané ki he tuofefiné.
- Tapu 'aupito 'a e ala 'a e tuonga'ané 'o tā ki he tuofefiné.

4.3 FALE'I KI HE MO'UI

4.3.1 Vaa'ihala e Talavou mo e Finemui

Taumu'a:

- ❖ **Ke mahino ki he fānau 'a e ngaahi 'ulungaanga totonu 'oku taau ke nau fili ki ai pea ke nau mo'ui'aki**
- ❖ **Ke tauhi 'e he fanau 'enau mo'ui ke toputapu 'i he' enau lava 'o taliteke'i 'a e fili he vaa'ihala 'o e talavou mo e finemui.**

Ko e va'aihala 'o e talavou pea mo e finemui 'oku taku ko e vaa'ihala faingata'a he kuo hake mai 'a e ngaahi fakalalakaka 'o taimi pea kau ki ai mo e hiki fonua mai 'a 'etau mātu'a mei hotau fonua tupu'anga ko Tonga ki he fonuá ni. Pea tau tutupu hake ai mo e ngaahi 'ulungaanga ohi mai mei he 'ātakai 'oku tau nofo ai, pea mole atu ai 'ae anga faka-Tonga ko ia ko e anga molumalu mo anganofu he'etau nofo faka-famili.

'Oku mahu'inga ke fakalotolahi'i 'a e fānau ke nau 'ilo ki he ngaahi 'ulungaanga 'oku taau, 'a e **tauhi honau sinó ke ma'a** mei he **faito'o kona tapú** mo e **kava mālohi tapú**. Ke nau **mo'ui anganofu** mo **faka'ap'apa**, **mo'ui fakaongoongo** mo **tuitala ki he mātu'a** mo e ngaahi me'a pehē he ko e **me'a matamatalelei 'a e ongoongo lelei** pea 'oku **fakafiefia ia kiate kita pea pehē ki he fāmili**.

'Oku mahu'inga faiako ke ke fakakau atu 'a e ngaahi me'a ni:

- 'Oku tapuhā ke te fai tu'utu'uni ke to'o 'e te mo'ui (taonakita) pe ko ha mo'ui ha taha. 'Oku 'ikai ko e solova'anga ia 'o ha palopalema, kae manako ke lotu 'o kole ki he 'Eiki ke tokoni mai, pea mo kumi fale'i ki ha taha falala'anga, hangē ko e (faifekau, faiako lautohi faka-Sāpate, mātu'a, taha ngāue ma'a e to'utupu).
- Ke mahu'inga ko e fakatupu 'a e 'Otua kitautolu, pea 'oku toki fai tu'utu'uni 'a e 'Otua ki hoto mate'anga.
- Fale'i 'a e fānau ke nau manako ki he mo'ui lotu mo feohi he ngaahi feohi'anga fakalotu (Potungāue Talavou, Lautohi faka-Sāpate, 'Evangeliō, Kalasi 'Aho, ...)

- Fakamanatu ki he fānau ‘a e mahu‘inga ‘a e mo‘ui fakaongoongo ki he mātu‘a he ‘oku ‘ikai ke loto ha ongomātu‘a ke ‘alu ha‘āne fānau ‘o tō ki ha faingata‘a.
- **{Efesō 6: 1-3 “A e fānau mou talangofua ‘i he ‘Eiki ki ho‘omou mātu‘a: he ko hono totonu ia. Faka‘apa‘apa ki ho‘o tamai mo ho‘o fa‘ē (ko e ‘uluaki fekau ia ‘oku ‘i ai hano tala‘ofa) ka ke monū‘ia, peá ke nofo fuoloa ‘i māmani”}**
- Ko e me‘a lelei ‘a e tekinolosia fakaonopooni (mobile, internet etc....) kae ‘oua na‘a hoko ia ko ha me‘a ke ne taki hee‘i ha taha ke tō ki ha faingata‘a.

Ko e ngaahi veesi poupuu ‘ena faiako ‘e ala tokoni atu ke tuki mo nonofo ‘a e fānau ki he ngaahi ‘ulungaanga ‘oku taau pea ke toki fakakakato atu ha ngaahi me‘a ‘e tokoni ki he mo‘ui ‘etau fānau.

II Timote 4:12 “‘Oua na‘a tuku ke fakasīkaka‘i koe ‘e ha taha ko ho‘o talavou; kae kehe ke ke hoko ko e toko taha ke fa‘ifa‘itaki ki ai ‘e he kakai lotu, ‘i he lea, ‘i he ‘ulungaanga, ‘i he ‘ofa, ‘i he tui, ‘i he angama‘a.” – loto lahi ke fai e ngāue lelei.

1 Kolinitō 3:16-17 “‘Oku ‘ikai te mou ‘ilo ko e tempale ‘o e ‘Otua ‘a kimoutolu pea ‘oku fale ‘iate kimoutolu ‘a e Laumālie ‘o e ‘Otua. Ka maumau ‘e ha taha ‘a e tempale ‘o e ‘Otua, ‘e maumau ‘e he ‘Otua ‘a e tokotaha ko ia, he ko e tempale ‘a e ‘Otua ‘oku toputapu, pehē foki mo kimoutolu.”

(‘Oku ‘ikai fiema‘u ke ako ma‘u loto ‘a e ongo veesi folofola ko ‘ena, ka ‘oku tokoni ke fakalotolahi‘i‘aki e fānau).

5. TOKĀTELINE

5.1 FEHU‘I MO E TALI

Taumu‘a:

- ❖ **Ke mahino pea mahu‘ingamalie ki he fānau ‘a e ‘uhinga ‘o e lotu mo‘oni.**

Fakatokanga: ‘Oku mahu‘inga ange ‘a e mahino ki he fānau ‘a e ‘uhinga ‘o e tokāteline, ‘i hano ako pē ke ma‘u loto).

KO E LOTU MO‘ONI

1. Ko e hā ‘a e lotu mo‘oni?

Ko e lotu mo‘oni ko ‘ete mā‘oni‘oni ‘i hoto lotó mo tu‘a.

2. Ko e hā ‘ete mā‘oni‘oni ‘i hoto lotó?

Ko ‘ete mā‘oni‘oni ‘i hoto lotó, ko hoto liliu ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oni ‘ou ‘atā ai mei he angahalá, ‘io, ‘o ‘ofa ki he ‘Otuá.

3. Ko e hā ‘ete mā‘oni‘oni ‘i tu‘a?

Ko ‘ete mā‘oni‘oni ‘i tu‘á, ko e fai hoto fatongia ki he ‘Otuá mo e tangatá, ‘o fakatatau ki he Tohitapu ‘a e ‘Otuá.

4. Ko e hā hoto fatongia ki he ‘Otuá?

Ko hoku fatongia ki he ‘Otuá, ‘a ‘eni, ke lotu kiate la, mo ‘ofa kiate la, mo tauhi ‘ene ngaahi fekau

6. NGAAHI HIVA

6.1 HIMI 603 [Veesi 1, 5,7.]

Taumu'a:

- ❖ Ke lava 'e he fānau 'o ma'uloto, tohi mo hiva'i 'a e Himi

Tefito'i fakakaukau:- Ko e tuku hoto loto kae fai e finangalo 'a e 'Otua

1. 'EIKI NEONGO KO E HĀ
PULE 'A'AU 'OKU FU'U E'A:
TE U 'AHI'AHU KE TALIA,
"KE FAI HO FINANGALO IA".
5. KA TO'O 'A 'EKU 'AMANAKI,
TAPU 'A E ME'A NE U FIE FAI;
TE U 'AHI'AHU KE U TALIA,
"KE FAI HO FINANGALO IA".
7. 'EIKI, LILIU 'A HOKU LOTO,
KE U TUI AI PĒ KI HO POTO;
KAE FAINGOFUA PĒ KE U TALIA,
"KE FAI HO FINGANGALO IA".

6.2 HIVA FA'U.

Taumu'a:

- ❖ Ke lava 'a e fanau 'o hiva'i mo fakatātā'i pea tohi 'a e hiva.

Tefito'i Fakakaukau:- Ke tukupa 'a 'etau mo'ui ke tau muimui kia Sisu he taimi kotoa pe.

KUO U TUKUPĀ KE U MUIMUI KIA SISU

1. KUO U TUKUPĀ KE U MUIMUI KIA SĪSŪ
KUO U TUKUPĀ KE U MUIMUI KIA SĪSŪ
KUO U TUKUPĀ KE U MUIMUI KIA SĪSŪ
'IKAI HA FOKI PE HOLOMUI

Tefito'i Fakakaukau:- Ke fakatāpui 'etau mo'ui ke vaka ai e kosipeli 'a e 'Otua.

FAKATĀPUI

1. FAKATĀPUI MU'A AU 'EIKI
'O FAKAMA'A 'EKU MO'UI
MAHU'INGA HO'O FEKAU KE FAI
'I HE IVI MO E MĀLOHI

TAU

SĪSŪ E FEKAU AU
KE 'AONGA 'EKU MO'UI
SĪSŪ E KO AU 'ENI
VAKA AI HO KOSIPELI

KO E MA'U'ANGA TALA

- ✚ Tohitapu Kātoa
- ✚ Tohi Himi 'a e Siasi Uēsiliaana Tau'atāina 'o Tonga
- ✚ Tohi Silapa Ako Tisaipale
- ✚ Tohi Silapa Kalasi 4 2011
- ✚ Fehu'i mo e Tali 1 Vahe 6
- ✚ Hala Kinikini
- ✚ Mo'ui 'a Sisu
- ✚ Fale'i 'a e kau Faifekau
- ✚ https://www.youtube.com/watch?v=F42085WS_8I

